

## O ČASOVEJ TIESNI

ONDREJ MÉSZÁROS, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Problém času je v súčasnosti tematizovaný temer všetkými spoločenskými vedami, vieme teda o ňom nemálo. Keď sa ale konfrontujeme s udalosťami, ktorých sme súčasťou, obnoví sa staronový Augustínov paradox v modifikovanej podobe: vieme aj nevieme, čo je časová tieseň, do ktorej sme vrhnutí a ktorá na nás dolieha. V nasledujúcej stati predstavím niektoré teórie časovej tiesne (1.), pokúsím sa o určenie tohto sociálneho fenoménu (2.) a o lokalizáciu časovej tiesne v temporálnej štruktúre spoločnosti (3.).

1. V pozadí všetkých teórií časovej tiesne možno nájsť dve vžitú paradigmy moderných sociálnych vied: prvá sa viaže na zmeny funkcií času v živote človeka dvadsiateho storočia a na dôsledky týchto zmien v prežívaní času; druhá sa vzťahuje na centrálné miesto problematiky *nedostatku* pri uchopovaní väzieb a posunov v štruktúre spoločnosti.

Popri všeobecných charakteristikách času (kontinuita a diskontinuita, simultánnosť, paralelnosť atď.) sa tu spomínajú najmä tie znaky, ktoré sprevádzajú a spoluurčujú premeny modernej spoločnosti. Všeobecne a nie najpresnejšie sa zvyknú označovať slovným zvratom "urýchlenie času". Konkrétnejšie ich možno spájať s veľmi silnou tendenciou odlúčenia sa času od individuálnych dejov a ich subjektov, čo sa niekedy nazýva aj "odtelesnením" spoločenských stykov ([1], 222).

Čas sa osamostatňuje a často sa viaže na anonymného nositeľa, ale úloha *synchronizácie* rôznych úrovní činností a väzieb ostáva vecou jednotlivca. Vzniká značná diskrepancia medzi bohatosťou temporálnych štruktúr a možnosťami individuálnej obsiahnuť ich, prípadne ich kontrolovať. Zosilňuje sa to aj vedomím času, kde budúcnosť nie je určitým a uzavretým cieľom, ale derivátom prítomných rozhodnutí.<sup>1</sup> Individuum to pociťuje ako tlak na svoje rozhodovacie schopnosti tým viac, čím viac sa skracuje reakčný čas v celej hospodárskej, politickej i každodennej sfére, teda čím viac sa skracuje čas priebehu rôznych udalostí. Za tento skrátený úsek treba vykonať toľko alebo viac než predtým, preto stojí jednotlivec pred dvojakou úlohou: 1. synchronizovať deje, ktoré sú od neho viac či menej nezávislé a disponujú širšími temporálnymi rozmermi než jeho obmedzená individuálna existencia; dôsledkom toho je *stály nedostatok času*; 2. jeho časové vedomie, v neposlednom rade

<sup>1</sup> O. Rammstedt rozoznáva 4 principiálne formy časového vedomia: 1. okasionalistické, 2. cyklické, 3. lineárne s uzavretou budúcnosťou, 4. lineárne s otvorenou budúcnosťou ([2], 47-63).

spoluurčované aj takmer simultánnym priebehom udalostí a informácií o nich, nedovoľuje mu povzniesť sa nad plynúci okamih, ktorý mu zasa stále uniká. Tento *strach zo straty času* ho ženie do takých rýchlostí, ktoré presahujú jeho psychofyzické možnosti a paradoxne vedú k výsledkom, pri ktorých křčovitá snaha o zachovanie kontroly nad okolím vedie k strate vlastnej identity.

Táto charakteristika platí pre vzťah jednotlivca a spoločnosti, ale v určitých podmienkach aj pre vzťahy medzi spoločnosťami. Ide o konfrontáciu s premenami lineárnosti a uniformity času. Optimalizácia fungovania rozmanitých spoločenských štruktúr (najmä ekonomiky) vylučuje časové hiáty, ale zároveň mení aj pôvodnú lineárnosť času tým, že v bodoch sústredenia sa realizácie nových opcí vytvára tzv. časové zhluky. V týchto podmienkach už nie je možné čakať, kým "na nás príde čas"; kto sa nezachytí o nosné časové zhluky, sám sa vylúči z reálnych dejín. Práve vnímanie externosti voči časovým zhlukom je tým stavom, v ktorom si človek výrazne uvedomuje *nedostatok času* v zmysle nedostihnuteľnosti.

Bezprostredným východiskom úvah o časovej tiesni je poznanie, že sociálne konanie nie je zasadené do jediného, uniformného časového poriadku. Vznikajú problémy porovnávania, pretože čas treba rozdeliť medzi rôzne typy konania. Dôsledkom takto vzniknutej asynchrónnosti je aj časová tieseň. Samozrejme, tu nejde len o distribúciu individuálneho a sociálneho času, ale aj o pomer medzi nerovnomerne sa rozvíjajúcimi spoločenskými systémami (napr. medzi centrom a perifériou vývoja), kde sa zaostávajúca spoločnosť dostáva do časovej tiesne.

Existujúce teórie časovej tiesne možno rozdeliť do dvoch skupín.<sup>2</sup> Do prvej zaraďujem tých autorov, podľa ktorých *nedostatok času je permanentným základom ľudskej existencie*. Najznámejšími predstaviteľmi tohto smeru sú **W. E. Moore** a **B. Balla** [4], [5]. Filozofické pozadie tohto prúdu možno nájsť u Gehlena, podľa ktorého človek je "Mängelwesen". Balla tvrdí, že túto rodovú naprogramovanosť nepomeru medzi potrebami a využiteľnými rezervami možno označiť ako antropologickú nedostatkovosť ([5], 12). Táto nedostatkovosť zasahuje do všetkých sfér ľudskej existencie a necharakterizuje len tzv. materiálnu, ale aj nemateriálnu tieseň, kde sa dotýka takých trvalých hodnôt, akými sú zdravie, istota, láska, vplyv, moc a pod. Nedostatkovosť je teda mnohoúrovňovou fakticitou ľudského života a ambivalentnou silou, lebo núti ľudí, aby ju prekonalí; zároveň má trvalý charakter. Vychádzajúc z takého určenia "pojem časovej tiesne sa vzťahuje na *deficit medzi časom potrebným na naplnenie potrieb i k uskutočneniu vytýčených cieľov a časom, ktorým reálne disponujeme*" ([5], 26). Čas sa takto podobá na nekonečnú tiesňavu, cez ktorú musia prejsť individua aj celé spoločnosti, pričom za všetkými našimi nedostatkami sa podstate skrýva časová tieseň. Z toho zároveň vyplýva aj apel na nutnosť hospodárenia s časom, ktorý získava rozhodujúcu úlohu v štrukturácii všetkých typov konania. Balla pritom rozoznáva *absolútnu a relatívnu časovú tieseň*, pričom absolútnou nazýva dopredu nevyráťateľné kvantum času potrebného k exis-

---

<sup>2</sup> Veľmi stručný prehľad predmetnej literatúry obsahuje článok W. Bergmanna ([3], 483-484).

tencii (čas preto ostáva navždy nedostatkovou hodnotou) a relatívnou potrebu času pri konkrétnych situáciách (termíny, obdobia, udalosti v živote jednotlivca).

Časová tieseň tým preniká aj do slobodnej činnosti človeka, do hry aj do voľného času. Teória hier reflektuje hodnotovú ambivalentnosť nedostatku času a jeho vplyv na optimalizáciu stratégie hry. Priama závislosť nedostatku času od rastu blahobytu je známa tak v dejinných reláciách, ako aj v simultánnom vzťahu spoločenských vrstiev. Vzniká tak paradox: čím sú ľudia chudobnejší, tým viac skutočne voľného času majú. Časová tieseň je tu pocitom ľudí, ktorí majú nadbytok možností, ako vyplniť svoj voľný čas. Nezávládnutie množstva ponúk rodí pocit tlaku času ([6]; [7], 650).

Do druhej skupiny teórií patria tie, ktoré *nepovažujú čas za nedostatkový "an sich"*, ale hľadajú *podmienky časovej tiesne*. Z hľadiska svojej funkcionalistickej teórie pristupuje k danej problematike **N. Luhmann**, ktorého analýza mala značný vplyv na niektorých jeho nasledovníkov, najmä na **M. Schöpsovú** a na **W. Bergmanna** ([8], 3-38; [9]; [10]).

Niektoré tézy tejto teórie sú potvrdené aj autormi, ktorí k problematike času pristupovali z iných aspektov a dospeli k názoru, že existuje úzka súvislosť medzi vyšším diferenciačným stupňom spoločnosti a nedostatkom, medzi špecializáciou konania a zhodnotením času (pozri najmä [11], 325-342; [12]).

Základnou Luhmannovou tézou je, že nedostatok prejavujúci sa v dimenziách času vzniká z konfrontácie troch momentov: komplexnosti sveta, horizontu možností a spracovateľských schopností systému. K tomu ešte treba povedať, že komplexitu chápe ako vzťah medzi elementami a elementy samé ako temporalizované, teda ako udalosti ([13], 241). M. Schöps nadväzuje na Luhmanna najmä v tom, že časovú tieseň stotožňuje s nárokom jednotlivých čiastkových systémov spoločnosti na čas iných systémov v záujme uskutočnenia vlastnej dynamiky. Z toho vyplývajúca nevyhnutnosť zosúladenia časových rozvrhov a termínov permanentne zaťažuje časové hospodárenie systémov. Časová tieseň je teda sprievodným znakom diferencovanej spoločnosti a postulátu kompatibility autonómnych systémov. Každý záujem o zachovanie komplexnosti spoločenských stykov musí rátať s časovou tiesňou ([9], 155-159).

K. Heinemann a P. Ludes neuvažujú o príčinách a podmienkach časovej tiesne, ale sa pýtajú, ako sa jednotlivci vysporadúvajú s faktom, že každý z nás inak vníma a uvedomuje si nedostatok času. Autori vypracovali tri redukčné mechanizmy, ktoré oslobodzujú jednotlivcov od nutnosti rozhodovať o alternatívnych možnostiach konania ([1], 227-230). Prvý sa viaže na spoločenský "denný poriadok" založený na dvojdimenzionálnej časovej štruktúre (dimenzia udalosti a času) a slúžiaci k synchronizácii dejov. Druhý štrukturuje alternatívy prostredníctvom morálneho hodnotenia rozmanitých foriem využitia času (napr. protestantská etika). Tretí odbremeňujúci mechanizmus spočíva v individuálnej habitualizácii a ritualizácii využívania času. Na príklade nezamestnaných autori demonštrujú, ako sa mení postoj k času a vnímanie času, keď uvedené mechanizmy prestanú pôsobiť a odrazu vznikne prebytok času. Aj tým sa dokazuje, že skúsenosť nedostatku času nie je nevyhnutným sprievodným javom časového vedomia.

Na rozhraní týchto dvoch línií sa nachádzajú tí, ktorí o časovej tiesni uvažujú v dimenziách *metafyzicko-etických*. Príkladom jedného pólu tohto smeru môže byť **H. Blumenberg** [14], ktorý časovú tieseň vyplývajúcu z nepomeru medzi konečnosťou ľudského života a nekonečnosťou ľudských túžob považuje za *koreň zla*. Na druhý pól možno postaviť **Á. Hellerovú**, podľa ktorej bez časovej tiesne by ani nebola vznikla *potreba morálky*; veď ak by jednotlivec mal nekonečnú existenciu, mohol by naplniť všetky svoje túžby a potreby. Len v smrťou limitovanej existencii získavajú určité činy morálne hodnoty ([15], 46-47).

2. Všetky spomenuté teórie do určitej miery obsahujú v sebe predpoklad klasických ekonomických teórií, podľa ktorého mierou hospodárnosti (alebo všeobecnejšie: mierou optimalizácie) je pomer medzi nutným a disponibilným časom pre určitú činnosť (proces, udalosť atď.). Tento predpoklad tvorí východisko tak pre B. Ballu, ako aj pre školu N. Luhmanna (hoci v iných teoretických súvislostiach). Vyjadruje sa tým priama súvislosť medzi optimalizáciou a prekonávaním rôznych časových strát, ktoré v konečnom dôsledku tvoria pozadie časovej tiesne. Tým sa zároveň dostávame k problematike nedostatku, nerovnosti a zaostávania, teda k takým javom, ktoré sú síce príbuzné čo do svojho dopadu, ale svojou ontickou heterogenitou utvárajú bariéry kompatibility. Čas je tou neutrálnou formou, ktorá svojou "odtelesnenou", osamostatnenou podobou vyplňa "medzery" medzi nimi a akoby ich zachytávala do jedinej siete. Ako príklad by som mohol uviesť vzťah moci a času: rozhodovanie o časových rozvrhoch štrukturuje sociálne styky (napr. predpisovanie termínov, času čakania a pod. zo strany hierarchicky vyšších vrstiev tým, ktorí zaujímajú nižšie postavenie v spoločenskom rebríčku). Časovými rozvrhmi diskriminované skupiny sa tým dostávajú do časovej tiesne, lebo tak nutný a disponibilný čas, ako aj ich pomer určuje hierarchicky vyššie stojaca skupina; čas diskriminovanej skupiny teda nie je elastický, ale striktné určený a ohraničený.

Mohli by sme povedať, že časová tieseň je produktom stavu, kedy čas pre existenciu je totožný s nanúteným, núdzovým časom, obrazne povedané s tiesňou, ktorú – ak ju chceme prejsť – môžeme prekonať len v jednom jedinom smere. A to je ten moment, ktorý je vnútorne rozporný, lebo ak časová tieseň je dôsledkom modernizácie, tak zároveň je aj jej rozkladným prvkom, pretože ničí hlavný spoločensko-politický výtvor modernity: legitimitu slobodného, alternatívneho konania. Najmä vtedy, ak platí, že časová tieseň – aj keď z iných príčin – postihuje aj nositeľov moci. M. Schöps poukazuje na to, že treba rátať s korešpondenciou vyššieho spoločenského postavenia a časovej tiesne, lebo ten, kto má bohatšie styky, musí naplánovať a zadeliť väčšiu časť svojho času. Tvrdí dokonca, že permanentnú časovú tieseň možno považovať za symptomatický znak štatútu vyšších spoločenských vrstiev ([9], 167). Samozrejme, je značný rozdiel medzi tým, či je niekto rozvrhovateľom, alebo trpným realizátorom času. Podstatné je pritom to, že z čisto formálneho hľadiska časová tieseň vyjadruje nepomer medzi nutným a disponibilným časom na prekonanie nerovnosti, nedostatku, zaostávania, teda to, že disponibilný čas je menší

než čas nutný. Z tohto aspektu možno súhlasiť s B. Ballom, podľa ktorého časová tieseň je všeobecným indikátorom interdependencií oblastí nedostatku ([5], 27).

Pre konkrétnejšie uchopenie problematiky ale treba rozlíšiť jednotlivé *typy časovej tiesne*, v ktorých sa špecifikujú aj podoby nanútenosti, teda aj smery pohybu udávané osobitosťami nedostatku času. Veď ak zrekapitulujeme len to, čo sme už uviedli, môžeme vymenovať množstvo prejavov časovej tiesne: sú to napr. časovo limitované činnosti a deje, kde je obmedzujúca hranica už prítomná, ale činnosť či dej ešte nie sú ukončené (napr. študent pripravujúci sa na skúšku: termín je pred dvermi, ale látka ešte nie je zvládnutá). Časová tieseň je tu rozporom medzi saturovaním deja a naplnením času. Všetci poznáme situáciu v šachu: vynútená zmena stratégie ďalšieho postupu, keď disponibilný čas nestačí na to, aby bolo možné preveriť všetky budúce potenciálne ťahy. Časová tieseň je daná zúžením priestoru pre vlastnú stratégiu a pre jej časový priebeh. Ak tento príklad rozšírime v teórii hier na hry s nulovým súčtom a aj na hry s nenulovým súčtom, získame ďalšie varianty časovej tiesne. Ďalším príkladom z teórie hier môže byť známa "dilema väzňa", kde je časová tieseň produktom stretu dvoch termínov: jednak horizontu rozhodovania "tu a teraz", jednak času informačnej saturovanosti a istoty o konaní partnera (a tento čas je za hranicami "tu a teraz"). Poznáme aj dejinný stav spôsobený desynchronizáciou vývoja rôznych spoločností. Na strane zaostávajúceho sa tento stav prejavuje ako nutnosť urýchleného dobehnutia alebo permanentného dobiehania pod hrozbou moci druhého. Na strane vpredu sa pohybujúceho je to zasa obava z konfliktu (lebo zaostávajúci by mohol kompenzovať svoju pozíciu určitou podobou násilia). Obidve strany sú v časovej tiesni a hoci sa do nej dostali z odlišných príčin, je to tá istá tieseň. Táto tieseň môže byť navodená aj pod tlakom optimalizácie a ekonómie času. Presnejšie: vonkajší nátlak nastáva vtedy, keď určité javy nefungujú optimálne a zákon ekonómie času nie je akceptovaný; tam, kde ekonómia času je imanentným prvkom konania, zasa vzniká fóbia z časovej tiesne.

V príkladoch by sa dalo pokračovať ďalej, dôležitejšie je ale nájsť spoločného menovateľa všetkých potenciálnych foriem časovej tiesne. K tomu môže poslúžiť typologizácia jej foriem. Ponúkam dva hlavné typy časovej tiesne. *Prvý sa viaže na termínovanosť*. Sem možno zaradiť:

- obmedzenosť a konečnosť individuálnej existencie všeobecne i osobitne v jednotlivých životných obdobiach;
- časovosť priebehu určitých typov konania a udalostí (napr. v niektorých súťažných hrách možno zvíťaziť len tak, že v limitovanom čase získam prevahu nad mojím súperom; ale takými sú aj par excellence termínované úlohy);
- neurčité termíny, kedy nás čas súri preto, lebo nevieme, s akým jeho množstvom disponujeme.

*Druhý typ je vytváraný konkurujúcimi opciami:*

- ľudská činnosť má alternatívny charakter, teda uprednostnenie určitej možnosti prináša so sebou zánik iných možností (príkladom môžu byť stratené historické šance);



- vývoj je inkongruentným procesom, z čoho vyplýva, že práve ten jednotlivec alebo tá spoločnosť, ktorá potrebuje najviac disponibilného času na prekonanie svojho zaostávania, týmto časom nedisponuje, ba čo viac, aj existujúce množstvo má tendenciu sa znižovať.

K tejto typológii ale treba uviesť, že sama osebe nie je "spásonosná", ale v prípade konkrétnej analýzy a po identifikácii predmetnej časovej tiesne ju treba lokalizovať v časopriestorovej sieti danej spoločnosti. Čo mám na mysli? To, že riešenie postavenia v časovej tiesni má iný priebeh v evolučne sa vyvíjajúcich pospolitostiach a iný v prípade veľkých dejinných otrasov. V prvom prípade spoločnosť ako celok je pánom svojho času a časová tieseň sa prejavuje v čiastkových systémoch. Jednotlivé epizódy vývoja tejto spoločnosti sú navzájom previazané, kým v druhom prípade sa epizodickosť osamostatňuje a – ako je známe – z formálnych sa stávajú príčinné epizódy, ktoré nezávisia od platných pravidiel, ale od často a nesystematicky sa meniacich príčin ([16], 94-96)<sup>3</sup>. To znamená, že sama časová tieseň je "uvoľnená": jej horizonty nie sú pevné. Termínovanosť teda nie je otvorenou a reálnou limitovanosťou epizód, ale skrytou a permanentnou hrozbou, na čo sa napájajú všetky negatívne dôsledky neurčitých termínov. Ako najzávažnejší dôsledok sa javí vážne porušenie obrazu budúcnosti, t.j. to, že namiesto orientácie na výkonnosť, predpokladajúcej medzi iným najmä odklad bezprostredných záujmov, sa vsadí na blízke ciele, a časový horizont sa tým zúži. Vzniká patová situácia: východiskom z časovej tiesne je napojenosť na širšie časové perspektívy, no epizodickosť nás núti reagovať v medziach daného okamihu.

"Odtelesnenosť" sociálneho času nachádza svoje vyjadrenie vo *funkciách časovej tiesne*, ktoré nie sú viazané na jeden typ nedostatku alebo nerovnosti, ale prejavujú sa nad nimi a medzi nimi. Zrejme toto má na mysli B. Balla, keď píše o všeobecnej úlohe časovej tiesne. Podľa toho možno určiť jej funkcie nasledovne:

- časová tieseň je *indikátorom realizovateľnosti* úloh, lebo schizma medzi nutným a disponibilným časom môže vylúčiť danú úlohu z okruhu reality; v tomto prípade nerozhoduje dôležitosť úlohy, ale jej časové parametre;

- časová tieseň *utvára hierarchiu* úloh a činností, určuje ich poradie a podmieňuje preferencie, ktoré majú nemalý vplyv aj na hodnotový systém jednotlivca či spoločnosti; z hľadiska systému je to pozitívna funkcia, lebo neutralizuje a filtruje vonkajšie vplyvy: z časovej tiesne rezultuje indiferencia voči cudzím vplyvom;

- časová tieseň vytvára *interdependenciu* nedostatkov a nerovností, lebo ich homogenizuje na základe časových podmienok realizovateľnosti.

Nie je zriedkavé, že konkrétny typ časovej tiesne, daná časopriestorová sieť spoločnosti a všeobecné funkcie časovej tiesne utvoria trojaké determinujúce silové pole, v ktorom už jednotlivci (alebo spoločnosť) musia hľadať nielen možnosti prekonania pôvodného nedostatku, ale aj mechanizmy zmiernenia jeho dopadu. Jedno riešenie, ponúkané K. Heinemannom a P. Ludesom, sme už uviedli. K nim pridáva

---

<sup>3</sup> Stať pod pôvodným názvom *The analyses of episodes* vyšla v [17].

M. Schöps možnosti zmeny tempa, urýchlenie, spojenie termínov alebo ich preloženie, dôveru ([9], 86-91). Určité problémy môžu vzniknúť pritom z toho, že napr. urýchlenie odstráni časovú tieseň, ale zároveň rozbieja aj základy komplexity a dynamickej rovnováhy spoločnosti a z "expanzívno-dynamickej tiesne" (Balla) s viacerými subjektami urobí "statickú tieseň" s jediným panujúcim subjektom. Stáva sa to vtedy, keď sa demokracia (ktorú vždy sprevádzajú značné straty času pri hľadaní konsenzu) nahradí centralizovanými rozhodnutiami (ktoré šetria čas, ale násilne homogenizujú osobitosti).

Určítym riešením je, ak obranné mechanizmy prispôsobíme daným typom časovej tiesne. Podľa toho proti časovej tiesni spočívajúcej v termínovanosti možno nasadiť *ekonomizáciu času*, teda jeho úsporu, urýchlenie pohybu a rozšírenie všeobecnej komunikácie; ide, jedným slovom, o optimalizáciu činnosti. Proti negatívnym dopadom konkurujúcich opcií zasa môže byť receptom otvorenosť a elasticita daného spoločenského systému a rozšírenie *kooperatívneho konania*.

Iná cesta sa núka vtedy, ak sa presne určia horizonty časovej tiesne z hľadiska jej miesta v časovej štruktúre spoločnosti. Množstvo veľmi ťaživých a zdanlivo neriešiteľných situácií vzniká totiž tým, že vyvolávame časovú tieseň aj tam, kde by sama od seba nikdy nevznikla.

3. Moja interpretácia temporality spoločnosti v mnohom korešponduje s chápaním princípu continuity u N. Hartmanna. Podľa neho vyššie typy zachovania sa zakladajú na sebareprodukcii, na sebaorganizácii a na sebatranscendencii ([18], 394), pričom sa život a duch zachováva len prostredníctvom aktívnej sebareprodukcie a sebatranscendencie. Sebareprodukcii tu môžeme stotožniť s navrstvovaním vlastností a charakteristík, teda s *dejinnosťou* prameniaca z rozširujúcej sa minulosti. Táto je existenčnou podmienkou každej formy bytia. Sebaorganizácia znamená produkciu osobitých časových foriem ako diferencujúcich špecifík autonómnych systémov. Sebatranscendovanie je presahovaním dejinnosti i prítomnosti tým, že systém sub specie aeternitatis zachraňuje zanikajúce okamihy minulosti i prítomnosti vytvorením ich zmyslu. Časovosť spoločnosti je potom permanentným prelínaním týchto troch foriem. Kontinuita je aj podľa Hartmanna zabezpečená dejinnosťou a transcendovanosťou, kým v sebaorganizácii ide o optimalizáciu okamžitého fungovania. Len tu máme do činenia s konaním prebiehajúcim pod tlakom času. To znamená, že aj úvahy o časovej tiesni sa musia ohraničiť na oblasť aktuálnej produkcie času.

Nie náhodou sa preto s pojmom časovej tiesne stretávame najmä v sociológii, v ekonomickej teórii a v politológii. "Temporálna racionalita" týchto vedných disciplín – vyjadrená v ich metodológii a v tematizácii vlastného predmetu – sa totiž viaže na tú úroveň temporálnej organizovanosti spoločnosti, ktorá sa prejavuje produkciou času. To znamená, že v centre záujmu týchto vied nie je historicita javu, ale štruktúrotvorná funkcia času voči javu, t.j. že z dimenzií času do popredia vystupuje *prítomnosť*. Ballove názory o "večnosti" temporálnej podoby nedostatku sú preto diskutabilné (samozrejme, ak za večnosť nepokladáme postupujúcu prítomnosť).

Je zrejmé, že aj vo vzťahu k minulosti treba rátať s určitým tlakom času, napr. pri záchrane pamiatok a zachovávaní určitých tradícií, lebo sú determinované svojím dočasným bytím. Ani pri transcendovaných podobách ľudskej existencie nemožno obísť moc času, dokonca by sme mohli tvrdiť, že samo transcendentno je výsledkom revolty človeka proti svojej smrteľnosti. Napriek tomu je väčšinou aspoň intuitívne zrejmé, že v týchto prípadoch nejde o časovú tieseň par excellence, ktorá charakterizuje každodenný život prebiehajúci v prítomnosti a pod tlakom bezprostrednej budúcnosti.

Za "temporálne racionálne" konanie by teda bolo možné považovať také konanie, ktoré akceptuje rozdielnosti vyplývajúce z odlišných časových štruktúr, do ktorých je toto konanie zasadené a ktoré spoluutvára. Zanášanie preferencií jednej štruktúry do druhej prebúda k životu rôzne iracionality, brzdí optimalizáciu, zhoršuje orientáciu jednotlivcov i spoločností, odbúrava osobitosti. Ako príklad by som mohol uviesť ideologizáciu určitej udalosti. Vtedy sa stáva, že do reálnych časových rozmerov tejto udalosti sa zaťahuje "nadčasovosť" ideológie a stráca sa možnosť evolučného vývoja adekvátnych noriem i čistých, prehľadných termínov konania. Časová tieseň sa na jednej strane *démonizuje* (a to dvojakým spôsobom: jednak absolutizáciou podmienok danej udalosti, jednak stanovením pomyselných časových horizontov, ktoré nesúvisia s reálnou udalosťou, ale s ideami) a na strane druhej sa *bagatelizuje* (tak neprihliadnutím na konkrétne časopriestorové koordináty danej udalosti, ako aj prípadným transcendovaním tejto epizódy do sveta všeobecných ľudských hodnôt a noriem či – na druhej strane – do okruhu etnických, rasových alebo iných postojov). To, čo tu nazývam ideologizáciou, nefunguje len smerom od transcendovaných foriem k organizácii prítomnosti, ale sa často využíva aj pre zásahy do obrazov minulosti. Výsledky sú ale ohromujúco podobné: slúžia účelovej, no nikdy nie skutočnej temporálnej racionalite.

Zvládnutie časovej tiesne teda predpokladá nielen kultiváciu obranných mechanizmov voči nej a zrušenie pôvodného nedostatku, ale aj jej udržanie v časovom horizonte identickom s jej povahou. V tom spočíva aj racionalita konania, aj racionalita teoretických analýz.

## LITERATÚRA

- [1] HEINEMANN, K.-LUDES, P.: Zeitbewusstsein und Kontrolle der Zeit. In: KZfSSp, Sonderheft 1978, č. 20.
- [2] RAMMSTEDT, O.: Alltagsbewusstsein von Zeit. In: KZfSSp, 1975, č. 1.
- [3] BERGMANN, W.: Das Problem der Zeit in der Soziologie. Ein Literaturüberblick zum Stand "Zeitsoziologischen" Theorie und Forschung. In: KZfSSp, 1983, č. 35.
- [4] MOORE, W. E.: Man, Time and Society. New York - Londýn 1963.
- [5] BALLA, B.: Soziologie der Knappheit. Zum Verständnis individueller und gesellschaftlicher Mängelstände. Stuttgart 1978.
- [6] LINDER, S.B.: The Hurried Leisure Class. New York 1970.
- [7] WENDORF, R.: Zeit und Kultur. Geschichte des Zeitbewusstseins in Europa. 3. vyd., Opladen 1985.
- [8] LUHMANN, N.: Die Knappheit der Zeit und die Verdringlichkeit des Befristeten. In: Die Verwaltung, zv. 1, 1968.



- [9] SCHÖPS, M.: Zeit und Gesellschaft. Stuttgart 1980.
- [10] BERGMANN, W.: Die Zeitstrukturen sozialer Systeme. Eine Systemtheoretische Analyse. Berlin 1981.
- [11] NOVOTNY, H.: Time Structuring and Time Measurement: On the Interrelation Between Timekeepers and Social Time. In: The Study of Time II, New York 1975.
- [12] ELIAS, N.: Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Frankfurt am Main 1976.
- [13] LUHMANN, N.: Temporalisierung von Komplexität. Zur Semantik neuzeitlicher Zeitbegriffe. In: Gesellschaftsstruktur und Semantik. Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft, zv. I, Frankfurt am Main 1980.
- [14] BLUMENBERG, H.: Lebenszeit und Weltzeit. Frankfurt am Main 1986.
- [15] HELLER, Á.: A mindennapi élet. Budapest 1970.
- [16] HARRE, R. - SECORD, P.F.: Az epizódok elemzése. In: Filozófiai Figyelő 1986, ž. 3-4.
- [17] HARRE, R. - SECORD, P. F.: The explanation of social behaviour. Londýn 1972.
- [18] HARTMANN, N.: Lételméleti vizsgálódások. Budapest 1972.

---

## ČÍTALI STE UŽ?

VAN STEENBERGHEN, F.: Dějiny středověké filosofie. Praha 1991, 160 strán (francúzsky originál Louvain 1964).

Skrátený preklad diela významného medievalistu a historika filozofie. Kniha jasným a zrozumiteľným spôsobom zachytáva v piatich kapitolách mýšľenky stredovekého filozofického myslenia: 1. Filozofia cirkevných Otcov; 2. Raný stredovek; 3. Filozofia v arabskom svete; 4. 13. storočie; 5. Koniec stredoveku.

---